

Examen HAVO 2009

tijdvak 1
dinsdag 19 mei
9.00 - 12.00 uur

kunst (algemeen)

tevens oud programma

schoolexamen ckv2

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit vier blokken met in totaal 36 vragen.
Voor dit examen zijn maximaal 67 punten te behalen.
Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Blok 1: Gotische kathedralen in Nederland
Blok 2: Ontwikkelingen in de Nederlandse dansgeschiedenis in de twintigste eeuw
Blok 3: Veranderingen in de Nederlandse theaterwereld rond en na 1969
Blok 4: Het Nederlandse levenslied in de twintigste eeuw

Bij het beantwoorden van de vragen maak je gebruik van de aangeboden bronnen. Tevens wordt een beroep gedaan op je eigen kennis.

In het vragenboekje staan boven de vraag meestal één of meer bronnen aangegeven die van speciaal belang zijn bij de vraag. Op het beeldscherm zijn deze bronnen aangegeven met een groene stip.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Blok 1

Dit blok gaat over gotische kathedralen in Nederland, over restaureren en een hedendaags gebrandschilderd raam.

In de middeleeuwen speelde de christelijke religie een dominante rol in de West-Europese cultuur. Vanaf de twaalfde eeuw werden in Frankrijk enorme kathedralen gebouwd in een nieuwe, gotische bouwstijl. Behalve een plaats voor kerkdiensten, waren deze kathedralen bovenal een symbool voor de hemel op aarde.

- 2p 1 Noem twee kenmerken van een gotische kathedraal die bijdragen aan deze symboliek. Leg tevens deze symboliek uit.

afbeelding 1a, afbeelding 1b

De gotische bouwstijl bleef in de twee eeuwen daarna toonaangevend voor de kerkenbouw in een groot gedeelte van Europa. Ook in Utrecht besloten de bisschop en de belangrijkste geestelijken in 1254 een kathedraal in gotische stijl te laten bouwen.

Om zo'n hoge kathedraal met grote ramen te kunnen bouwen, waren bouwtechnische oplossingen nodig. Deze zijn aan de buitenkant van het koor van de Utrechtse domkerk duidelijk te zien (zie afbeelding 1a en 1b).

- 2p 2 Noem twee gotische stijlkenmerken die je op afbeelding 1a/b ziet en leg voor beide uit wat hun bouwtechnische functie is.

Zoals bij de meeste gotische kathedralen duurde de bouw van de Utrechtse domkerk lang (1254-1517) en werd de kathedraal nooit helemaal afgebouwd. De belangrijkste oorzaak hiervan was geldgebrek. Het was dan ook vooral uit economische motieven dat het bisdom van Utrecht dat van Tours verzocht om relieken van Sint Maarten, die van beide de patroonheilige was, over te brengen naar Utrecht.

- 2p 3 Wat was voor de gelovigen het belang van een reliek? Geef tevens aan waarom het economisch aantrekkelijk was voor het bisdom om overblijfselen van een belangrijke heilige, zoals Sint Maarten, te hebben.

afbeelding 2, tekst 1

In de middeleeuwen bestonden verschillende opvattingen over wat gepast was bij de uiterlijke vormgeving van het geloof. Dit kwam het duidelijkst tot uiting in het meningsverschil tussen abt Suger en Bernard van Clairvaux.

Ook in Utrecht bestonden deze verschillende geloofsbelevingen naast elkaar. Uit tekst 1 blijkt dat de kanunnik Geert Grote de domtoren (zie afbeelding 2) 'monsterachtig' vond.

- 2p 4 Noem twee bezwaren die Geert Grote had tegen de bouw van de Utrechtse domtoren.

afbeelding 3, afbeelding 4

Toen Utrecht in 1674 getroffen werd door een zware storm, stortte het middenschip van de domkerk in elkaar. Dit gedeelte van de kerk is niet meer herbouwd. Tussen de domtoren en het koor van de domkerk is nu een leeg plein. Op afbeelding 3 zie je een tekening van het ingestorte middenschip. Op afbeelding 4 zie je de plattegrond van het huidige domplein met links de domtoren en rechts het koor van de domkerk.

Er zijn mensen die pleiten voor de herbouw van het middenschip. Zij noemen als belangrijk argument dat door het ontbreken van het middenschip de symbolische betekenis van de plattegrond van de kathedraal is weggefallen.

- 2p 5 Noem de oorspronkelijke symbolische betekenis van de plattegrond van de kathedraal die hier wordt bedoeld en leg deze betekenis uit.

afbeelding 5, tekst 2

In de achttiende en het begin van de negentiende eeuw werden veel gotische kerken verwaarloosd en zelfs gesloopt. Pas halverwege de negentiende eeuw werd de gotische bouwstijl opnieuw populair. Het kerkbestuur van de gotische Sint Jan te 's-Hertogenbosch besloot toen (tussen 1859 en 1909) de kathedraal te herstellen en te voorzien van een nieuwe, veel uitgebreidere decoratie dan in de middeleeuwen het geval was. Zo werd een van de portalen van een geheel nieuw beeldhouwwerk voorzien (zie afbeelding 5), waarbij de oorspronkelijke, beschadigde fragmenten werden weggehaald.

In tekst 2 staan hedendaagse uitgangspunten bij restauratie vermeld.

- 1p 6 Noem een punt van kritiek dat men tegenwoordig kan hebben op de wijze waarop het portaal op afbeelding 5 is gerestaureerd.

In ons land valt de zorg voor monumenten voor een deel onder de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten.

- 1p 7 Noem een reden waarom de overheid gemeenschapsgeld besteedt aan het onderhoud en de restauratie van kerken zoals de Dom te Utrecht en de Sint Jan te 's-Hertogenbosch.

afbeelding 6, afbeelding 6a, afbeelding 6b

Niet alleen de overheid, maar ook particulieren zijn financieel betrokken bij de restauratie en verfraaiing van de Sint Jan. Zo kreeg de kunstenaar Marc Mulders de opdracht om een gebrandschilderd raam in het voorportaal van de kerk te maken. Het raam, gemaakt in 2006, is een eigentijdse versie van het Laatste Oordeel. De kunstenaar koos voor een onderwerp dat vaak in het voorportaal van middeleeuwse kerken voorkomt. Op afbeelding 6 zie je dit raam in zijn geheel. Op afbeelding 6a zie je een detail van de hemel met een Christusfiguur. Op afbeelding 6b zie je een detail van de hel met een vliegtuig dat een van de Twin Towers in New York binnenvliegt.

- 2p 8 Noem twee aspecten van de compositie van dit raam die overeenkomen met de wijze waarop in de middeleeuwen het Laatste Oordeel werd weergegeven.

afbeelding 6, afbeelding 6a, afbeelding 6b

Naast middeleeuwse kenmerken heeft het raam van Marc Mulders duidelijk moderne kenmerken, zoals het vliegtuig dat de Twin Towers binnenvliegt.

- 2p 9 Noem nog twee andere aspecten van dit raam waaraan je kunt zien dat dit eigentijds is.

Blok 2

Dit blok gaat over twintigste-eeuwse ontwikkelingen in de Nederlandse dansgeschiedenis.

afbeelding 7, afbeelding 8, tekst 3

Lees tekst 3.

Op afbeelding 7 zie je een voorbeeld van Ausdruckstanz (Florrie Rodrigo in *L'Histoire du soldat*, 1924), op afbeelding 8 een voorbeeld van klassiek ballet (Anna Pavlova in *Paquita*, 1907).

Voor de Tweede Wereldoorlog was er bij het Nederlandse theaterpubliek en de theatermakers meer belangstelling voor de expressieve Ausdruckstanz dan voor het klassieke ballet. De redenen hiervoor waren vooral van artistieke en inhoudelijke aard.

- 2p 10 Noem twee artistieke en/of inhoudelijke bezwaren die men destijds had tegen het klassieke ballet.

video 1

De Groene Tafel is een modern dansstuk dat in 1932 werd gemaakt door de Duitse choreograaf Kurt Jooss. Het stuk gaat over de verschrikkingen van een oorlog die in een vergaderkamer door 'hoge heren' wordt beraamd en door eenvoudige soldaten moet worden uitgevochten. In 1933 werd *De Groene Tafel* voor het eerst in Nederland opgevoerd. Videofragment 1 is uit een uitvoering van Het Nationale Ballet uit 1996.

Kurt Jooss combineerde klassieke ballettechniek en moderne, expressionistische dans. De bewegingen in *De Groene Tafel* staan ten dienste van het verhaal en van de emoties van de personages. Videofragment 1 handelt over een partizane (verzetsstrijdster). Haar bewegingen drukken vooral strijdbaarheid uit.

- 3p 11 Beschrijf drie manieren waarop de danseres deze strijdbaarheid in beweging uitdrukt. Je kunt je hierbij beperken tot de eerste helft van het fragment.
- 2p 12 Beschrijf in minstens vier stappen de verhaallijn van dit fragment.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de in Duitsland gewortelde expressieve moderne dans in de ban gedaan en bloeide de belangstelling weer op voor het klassieke ballet. In de danswereld groeide het besef dat professionalisering van de danskunst nauw samenhang met het technisch kunnen van dansers en het technisch niveau van de choreografieën.

- 1p 13 Leg uit waarom professionalisering van de danskunst tussen 1945 en 1965 samenhang met de beheersing van de klassieke ballettechniek.

tekst 4

Lees tekst 4.

Uit onvrede met het beleid van Sonia Gaskell splitste in 1959 een groep dansers zich af van het Nederlands Ballet. Deze groep 'rebellen' stichtte het Nederlands Dans Theater. De keuze van de naam was niet toevallig. De dansers wilden duidelijk maken dat er een verschil in opvattingen bestond tussen de beide gezelschappen.

- 2p 14 Leg op grond van de naamgeving uit waarin het Nederlands Dans Theater wilde verschillen van het Nederlands Ballet.

video 2

Videofragment 2 is een gedeelte uit *Feestgericht*, een choreografie van Hans van Manen, voor het Ballet van de Nederlandse Opera uit 1957.

Het is typerend voor de Nederlandse naoorlogse dansgeschiedenis dat destijds jonge choreografen zoals Hans van Manen de academische ballettechniek met andere, moderne, dansstijlen vermengden. In videofragment 2 is zichtbaar dat hij zich op het klassieke ballet baseerde. Toch ademt *Feestgericht* een (destijds) eigentijdse sfeer.

- 3p 15 Beschrijf een eigentijds kenmerk van de **muziek**, de **dans** en de **vormgeving/kostumering**.

video 3

Er hoefde in Nederland in de jaren zestig weinig strijd te worden gevoerd om ruimte te maken voor de jonge generatie dansmakers. Toch vertrokken veel jonge dansmakers naar de Verenigde Staten om daar bij vooruitstrevende choreografen, zoals Merce Cunningham, te studeren. Zij kwamen daar in aanraking met experimentele dans, waarvoor in Nederland (nog) geen grote waardering bestond.

In 1964 trad in Nederland de *Merce Cunningham Dance Company* op met een programma dat als titel had *Nieuw realisme in de dans*. Op videofragment 3 zie je een gedeelte van een dansstuk uit dat programma.

- 2p 16 Beschrijf naar aanleiding van videofragment 3 een (destijds) vooruitstrevend kenmerk van de **muziek** en de **dans**.

video 4

Op videofragment 4 zie je naar aanleiding van het optreden van de *Merce Cunningham Dance Company* een interview met enkele deskundigen op het gebied van dans en muziek. Ook zijn beelden te zien van een dansstuk uit het programma *Nieuw realisme in de dans*.

Componist Misha Mengelberg (tweede interview) stond positief tegenover het optreden. Hij behoorde tot de jonge generatie componisten die bekend was met het werk van John Cage, de componist waarmee Merce Cunningham nauw samenwerkte. In het interview hield hij een pleidooi voor deze vernieuwers. Zo had hij er waardering voor dat de muziek en de dans niet samenvielen (niet-synchroniteit).

- 2p 17 Wat wordt in dit geval bedoeld met 'niet samenvallen van muziek en dans'?
Waarom waardeerde hij juist dit aspect?

video 4

Uit antwoorden van andere geïnterviewden kan worden opgemaakt dat toentertijd niet iedereen in de danssector zich makkelijk kon verplaatsen in het provocatieve 'nieuwe realisme in de dans' van Cunningham.

- 1p 18 Geef met een citaat aan, waaruit dat blijkt.

Blok 3

Dit blok gaat over veranderingen in de Nederlandse theaterwereld rond en na 1969.

video 5

De jaren zestig van de twintigste eeuw waren maatschappelijk gezien een roerige tijd. Vooral studenten en politiek linksgeoriënteerde jongeren gingen in Nederland regelmatig de straat op om te demonstreren, bijvoorbeeld tegen de oorlog in Vietnam (zie videofragment 5).

- 3p 19 Noem nog drie maatschappelijke kwesties waarvoor men in Nederland in de jaren zestig de straat op ging.

tekst 5, video 6

Lees tekst 5 en bekijk videofragment 6.

Ook in de kunstwereld kwamen felle protesten voor, zoals bij de Nederlandse Comedie. Sinds 1953 was dit theatergezelschap de goedgesubsidieerde vaste bespeler van de Amsterdamse Schouwburg. Het publiek kwam om de grote acteurs van Nederland te zien. De Nederlandse Comedie speelde voornamelijk repertoiretooneel, dat wil zeggen beroemde stukken van bekende, vooral buitenlandse toneelschrijvers. De 'Actie Tomaat' was een enorme schok voor dit gezelschap.

- 2p 20 Noem drie punten van kritiek die de theaterstudenten op dit gezelschap hadden.

video 7

Bekijk videofragment 7.

De Nederlandse Comedie besloot op 1 november 1969 op de uitdaging van de actievoerders in te gaan met een openbare discussie. In het videofragment is te zien dat deze discussie gedoemd was te mislukken.

2p 21 Geef twee redenen voor deze mislukking.

video 8

Bekijk videofragment 8.

De Nederlandse Comedie trok zich de kritiek aan en koos voor het stuk *Toller* van Tankred Dorst, waarmee actuele en maatschappelijke problemen werden aangesneden. Dit stuk ging op 22 november 1969 in première. Het handelt over een revolutionaire Duitse dichter in het begin van de twintigste eeuw.

De als figuranten ingehuurde studenten-acteurs bleken tijdens de opvoering infiltranten. Zij vielen uit hun rol en lokten een discussie uit, waarbij de spelers van de Nederlandse Comedie rechtstreeks werden aangevallen.

1p 22 Waarop werden de spelers, met name Han Bentz in zijn rol als professor Landauer, aangevallen?

video 9

Bekijk videofragment 9.

Ellen Vogel en Willem Nijholt, die beiden acteur bij De Nederlandse Comedie waren, vinden dat acteurs de ideeën van hun toneelpersonage niet persoonlijk hoeven te kunnen verdedigen.

1p 23 Geef een argument voor deze stelling.

tekst 6, video 10, video 11

Lees tekst 6.

Een belangrijk gevolg van de 'Actie Tomaat' was dat er ruimte kwam voor vernieuwing in het theater. In videofragment 10 zie je voorbeelden van de speelstijl en enscenering die Sjarov vanuit Rusland in Nederland introduceerde. In videofragment 11 zie je moderne speelstijlen en ensceneringen.

2p 24 Geef voor de **speelstijl** en de **enscenering** aan waarin de moderne uitvoeringen verschillen van de Sjarov-uitvoeringen.

De oproep om maatschappelijk engagement van de 'Actie Tomaat' was niet uniek in de theaterwereld; het is een steeds terugkerend fenomeen. In het begin van de twintigste eeuw bijvoorbeeld, vonden theatermakers als Heijermans in Nederland en wat later Brecht in Duitsland dat theater een functie had binnen het maatschappelijke debat.

1p 25 Wat hoopten genoemde theatermakers met hun theaterstukken te bereiken?

tekst 7

Van de nieuwe theatervormen die genoemd worden in tekst 7, was vooral het vormingstheater heel populair. Dit soort theater was erop gericht het publiek via toneelspelen, in bijvoorbeeld buurthuizen, maatschappelijk te vormen en bewust te maken. Dit soort theater kreeg echter vaak felle kritiek van mensen uit de theaterwereld.

- 1p **26** Noem een bezwaar dat mensen uit de theaterwereld gehad kunnen hebben tegen vormingstheater.

Blok 4

Dit blok gaat over aspecten van het Nederlandse levenslied in de twintigste eeuw

In de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw maakte het levenslied een grote bloei door. Bepaalde economische en technische ontwikkelingen maakten het voor het publiek steeds gemakkelijker om in contact te komen met allerlei vormen van amusement.

- 2p **27** Leg aan de hand van twee technische ontwikkelingen uit waardoor de amusementsindustrie als bedrijfstak destijds zo'n snelle opmars kon maken.

audio 1, tekst 8

Een zeer populair levenslied was het lied *De Kleine Man* dat Louis Davids in 1929 zong in de revue *Lach en vergeet*. Audiofragment 1 (tekst 8) bestaat uit drie coupletten en de bijbehorende refreinen van dit lied.

Uit de inhoud van de tekst komt een bepaalde kijk op de toenmalige maatschappij naar voren.

- 2p **28** Noem twee maatschappijkritische constateringën uit de tekst.
1p **29** Noem nog een andere reden voor de populariteit van dit lied, gelet op de tekst of de uitvoering.

audio 2, tekst 9, tekst 10

Tekst 9 gaat over het verschil tussen levensliederen en smartlappen.

Audiofragment 2 (tekst 10) is het lied *De Vlieger* uit 1931, in een opname uit 1967 door de Zangeres zonder Naam.

- 2p **30** Hoe zou jij dit lied noemen: een levenslied of een smartlap? Geef twee argumenten voor jouw keuze.

tekst 10

Veel levensliederen/smartlappen hebben dezelfde vorm: een aantal coupletten (meestal drie) met na elk couplet het refrein. In de coupletten wordt het verhaal opgebouwd. Dit is ook het geval bij het lied *De Vlieger*.

- 3p **31** Geef per couplet aan hoe het verhaal van een levenslied/smartlap is opgebouwd. Doe dit in enkele woorden of met een term.

tekst 10

Meestal wordt in het refrein van een levenslied/smartlap de 'moraal van het verhaal' verteld of wordt een levensles gegeven.

In het lied *De Vlieger* heeft het refrein een andere inhoudelijke functie.

1p **32** Welke inhoudelijke functie is dat?

In 1969 zong de Zangeres zonder Naam op verzoek van de schrijver Gerard Reve het lied *De Vlieger* op een feestavond ter gelegenheid van de aan hem uitgereikte Staatsprijs voor de Letterkunde. Dit optreden bezorgde de Zangeres zonder Naam een doorbraak en droeg bij aan de erkenning van het levenslied in bredere kring.

1p **33** Geef een argument waarom dit optreden bijdroeg aan die erkenning in bredere kring.

video 12

Ook André Hazes schreef een lied met de titel *De Vlieger*. Videofragment 12 is een gedeelte uit een concert van André Hazes waarin hij dit lied zingt.

Niet alleen de inhoud van de tekst is typerend voor dit soort liederen. Ook in de muziek komen bepaalde kenmerken vaak voor.

3p **34** Noem aan de hand van videofragment 12 drie muzikale elementen die kenmerkend zijn voor dit soort liederen.

tekst 11, video 13

Lees tekst 11.

Videofragment 13 is de filmtrailer van de documentaire over Hazes *Zij gelooft in mij*. André Hazes was en is nog steeds zeer populair bij een breed publiek. Dat komt ook in de trailer duidelijk naar voren.

3p **35** Noem op grond van wat je in de trailer ziet/hoort, drie redenen voor zijn populariteit.

Een jaar na de dood van Hazes werd in Ahoy een herdenkingsconcert gegeven. In de aanloop naar dit concert werd zijn weduwe gevolgd in een op televisie uitgezonden meerdelige reality soap. Veel artiesten, zoals Jan Smit en Frans Bauer, geven het publiek tegenwoordig een inkijk in hun privé-leven door het maken van reality soaps. Dergelijke soaps komen tegemoet aan behoeftes en belangen van zowel de consument als de artiest.

2p **36** Noem voor zowel de consument als de artiest twee van dergelijke behoeftes en/of belangen.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.